5 TEMMUZ
URUMÇİ KATLİAMI
RAPORU

TEMMUZ 2022

ETHR
DOĞU TÜRKİSTAN İNSAN HAKLARI İZLEME DERNEĞİ
شەرقىي تۈركىستان ئىنسان ھەقلىرى كۆزىتىش جەمئىيىتى
EAST TURKISTAN HUMAN RIGHTS WATCH ASSOCIATION
مرصد تركستان الشرقية لحقوق الإنسان

5 Temmuz Urumçi Katliamı Raporu
Katliamdan Soykırıma Giden Yol

Tüm hakları saklıdır. Yayıncı izni olmaksızın,
kısmen de olsa elektronik ve mekanik herhangi
bir yöntemle çoğaltılamaz ve iletilemez.

Referans: 5 Temmuz Urumçi Katliamı Raporu:
Katliamdan Soykırıma Giden Yol, ETHR
Temmuz 2022.

ETHR
DOĞU TÜRKİSTAN İNSAN HAKLARI İZLEME DERNEĞİ
شەرقىي تۈركىستان ئىنسان ھەقلىرى كۆزىتىش جەمئىيىتى
EAST TURKISTAN HUMAN RIGHTS WATCH ASSOCIATION
مرصد تركستان الشرقية لحقوق الإنسان

Karagümrük Mah. Sarmaşık Sok. No:43 Fatih, İstanbul, Türkiye
www.ethrw.org | info@ethrw.org

İÇİNDEKİLER

Giriş	1
1. 5 Temmuz'a Kadar Çin'in Doğu Türkistan'daki Politikaları	3
1.1. Gençlerin Çin'e İşçi Olarak Gönderilmesi	3
1.2. Çift Dilde Eğitim Politikası	4
1.3. Din Politikaları	6
1.4. Aile Planlama Politikası	8
2. Urumçi'de Neler Oldu?	8
2.1. Protestoların Fitilini Ateşleyen Olay: Shaoguan Katliamı	8
2.2. 5 Temmuz: Katliamın Başlangıcı	11
2.3. 7 Temmuz: Çinlilerin Uygur Avı	17
2.4. Katliamdan Sonra Çin'in Bölgedeki Politikaları	20
2.5. 5 Temmuz'la İlgili Uluslararası Tepkiler	27
Sonuç	29
Kaynakça	31

Giriş

Çin Komünist Partisi (ÇKP) yönetimi, 2005 yılından itibaren Doğu Türkistan'ın köylerinden genç kızları Çin'in iç bölgelerindeki fabrikalara işçi olarak götürmeye başladı. Bu uygulama Doğu Türkistan'daki birçok protestonun en önemli sebeplerinden biri oldu. Ailelerin, kızlarını gönüllü olarak gönderme tekliflerini reddetmesi üzerine, köy ve kasaba bazında Çin'e götürülecek kızların yaş sınırlaması ve kontenjanlar ÇKP yerel başkanlıkları tarafından belirlenerek uygulama zorunlu hale getirildi. Her köy ve kasabadaki yerel yönetim bu kontenjanları doldurmak ve belirlenen süre içinde kızları ÇKP başkanlıklarına teslim etmekle yükümlü kılındı. Yerel yönetimler aileleri tarım arazilerine el koymak, tarlalara su vermemek, siyasi şüpheli aile listesine almak, bölücülük ve ayrılıkçılık suçu ile yargılamak gibi çeşitli şekillerde tehdit ederek kızları zorla alıkoymaya başladı. Özellikle kızların götürülmesi çok fazla tepki çekince erkekler de bu planın içine alınmaya başladı. ÇKP bir yandan, tüm bunları fazla iş gücünü değerlendirme gerekçesiyle yaptığını öne sürerken, öte yandan fakir aileleri zenginleştirme vaadinde bulundu. Ancak çok kısa bir süre içerisinde, götürülen kızların maaşlarının ödenmediği, fabrikalarda hapis hayatı yaşadıkları, ailelerine dönmek isteyenlere izin verilmediği, cinsel köleliğe zorlandıkları, taciz ve tecavüze uğradıkları haberleri duyulmaya başlandı. 2009 senesinin 26 Haziran'ında Çin'in Guangdong eyaletine bağlı Shaoguan Nahiyesindeki oyuncak fabrikasında zorla çalıştırılan 800'den fazla Doğu Türkistanlı gence Çinli işçiler saldırdı. Zaten yıllardır ÇKP hükümetinin Doğu Türkistanlıları Çin'e götürmesi yüzünden beliren rahatsızlığın üzerine bir de bu olay eklenince, sosyal medyada geniş yankı uyandı, bu olaydan sonra hükûmetin ısrarla Doğu Türkistanlıları suçlayan söylemleri ve bazı sosyal medya platformlarındaki ırkçı paylaşımlar Doğu Türkistan'da tansiyonu yükseltti. Doğu Türkistan'ın Urumçi şehrinde yaşayan çoğu üniversite öğrencisi gençler sosyal medya aracılığıyla toplanarak olayda vefat edenlerin haklarının korunması, insanların zorla Çin'e götürülmemesi, artan baskı ve ayrımcılık politikalarından vazgeçilmesini talep ederek sokaklara döküldü. Sokağa dökülenlerin elinde Çin bayrakları olmasına rağmen Çinli yetkililer olaya katılanları bölücülük ve ayrılıkçılıkla suçlayarak 5 Temmuz 2009 günü hava kararıktan sonra ağır silahlarla göstericileri kanlı bir şekilde bastırdı. Çok sayıda insan öldürüldü ve tutuklandı. Çin makamları yaşananları uluslararası kamuoyuna terör olayı olarak lanse etti ve tüm Doğu Türkistan'da internet erişimini askıya alarak bölgenin dünya ile olan bağlantısını kesti.

Bu tarihten itibaren Doğu Türkistan'daki herhangi bir muhalefet sert bir biçimde bastırılmaya başladı, polislere sınırsız yetki verildi. 5 Temmuz katliamından sonraki tutuklamalarda yüzlerce insan kayboldu. Bölgede Uygur Türklerine yönelik güvenlik kontrolleri ve seyahat kısıtlamaları genişletildi. Polis sayısı artırıldı, bu olay sebep gösterilerek Urumçi'de yaşayan Uygur Türkleri nüfus kayıtlarının bulunduğu illere zorla geri gönderildi. Açıkça yürütülen bu katliamdan sonra Doğu Türkistan'ın muhte-

lif yerlerinde vuku bulan toplumsal olaylar yine ağır silahlarla bastırılarak katliamların ardı arkası kesilmedi. Nitekim 28 Temmuz 2014 tarihinde Doğu Türkistan'ın Yarkent İline bağlı İlişku kasabasında yapılan katliam bunlardan sadece bir tanesiydi. Urumçi Katliamı'ndan sonra baskı politikasını gittikçe sertleştiren Çin devlet yönetimi 2012 yılında Xi Jinping'in Çin devlet başkanı olmasıyla birlikte Uygur Türklerini sistematik bir şekilde yok etmeyi hedefleyen toplama kamplarının inşa sürecini başlattı. Böylelikle 2013-2017 yılları arasında Doğu Türkistan'da binlerce toplama kampları inşa edilerek top yekûn bir soykırım için düğmeye basıldı. Dolaysıyla 5 Temmuz Urumçi Katliamı Doğu Türkistan için katliamların başladığı ve soykırımın ayak seslerinin duyulduğu bir olay olarak tarihe geçti.

1. 5 Temmuz'a Kadar Çin'in Doğu Türkistan'daki Politikaları

ABD'deki 11 Eylül saldırılarının ardından Çin hükûmeti kendisini de "terör" kurbanı bir ülke olarak lanse etmeye ve Doğu Türkistan'daki tüm baskı politikalarını bu strateji üzerinden kurgulamaya başladı. Üstelik 2002 yılında Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olması, Doğu Türkistan'da daha rahat hareket etme olanağı sağladı. Zira Çin artık uluslararası piyasada ucuz mallarını serbestçe satabilecekti. Böylece katlanarak büyüyen Çin ekonomisi, Doğu Türkistan'daki baskılar doğrultusunda dünya ülkeleri tarafından verilecek muhtemel tepkilere karşı bir kalkan olarak kullandı.1986 yılından beri Doğu Türkistan'da yürürlükte olan ve köylerde üç, şehirlerde ikiden fazla çocuk sahibi olmayı yasaklayan aile planlama politikası daha yaygın ve daha baskın bir şekilde uygulanmaya, ortaokulu bitiren başarılı öğrenciler Çin'deki liselere gönderilerek asimile edilmeye, köylerdeki Uygur gençler işçi olarak kullanılmaya başlandı. Uygur ve Kazak Türkçeleri başta üniversiteler olmak üzere eğitim-öğretim kurumlarından çıkarıldı. Baskı ve sindirme politikaları bir yandan dozunu gitgide artırırken, 2008 senesinde Pekin'de yapılacak olan olimpiyatlar bahane edilerek Doğu Türkistan'da adı konmamış olağanüstü hâl devreye sokuldu ve güvenlik gerekçesiyle keyfî ve kontrolsüz tutuklamalar yapıldı. Takvimler 5 Temmuz 2009'u gösterdiğinde Doğu Türkistan artık bir "polis ülkesi" haline getirilmiş durumdaydı.

1.1. Gençlerin Çin'e İşçi Olarak Gönderilmesi

ÇKP yönetimi 2005 yılından itibaren Doğu Türkistan'ın köylerindeki gençleri "iş gücü fazlalığı" bahanesiyle Çin'in uzak bölgelerine göndermeye başladı. Çin'in iç kesimlerindeki fabrikalara gönderilenlerin çoğunluğu Doğu Türkistan'ın güneyindeki Kaşgar, Kızılsu, Hotan ve Aksu illerindeki çiftçi ailelerin çocuklarıydı.[1] Bu politika kapsamında 2005 yılında 670 bin, 2006 yılında 120 bin ve 2007 yılında 1 milyon 450 bin genç memleketinden alınarak Çin'deki fabrikalara gönderildi.[2] ÇKP'nin yerel başkanlıkları, çocuklarını göndermek istemeyen aileleri tarım arazilerine el koymakla tehdit etti.[3]

Zorunlu işçilik politikası Doğu Türkistan'da büyük bir rahatsızlığa sebep olurken, Çin yönetimi devlet baskısıyla bu uygulamayı sürdürmeye devam etti. Çünkü Doğu Türkistan'ın demografik yapısını değiştirmek, evlenmemiş genç kızları Çin'e göndererek onların Çinlileşmeleri özellikle evlilik yaşındaki Uygur gençlerin evliliğinin önlenmesi ÇKP'nin en önemli stratejisi haline geldi. Bu politika 2009 senesinde kanlı olaylara neden olmasına rağmen günümüzde 2022 yılında bile devam etmektedir.

1. Nureddin İzbasar, *Doğu Türkistan Raporu: Geçmişten Bugüne dini ve etnik baskılar* (İstanbul, 2020) <https://www.ihh.org.tr/public/news/4/4462/dogu-turkistan-raporu---nurettin-izbasar.pdf>.
2. Çin Halk Cumhuriyeti Halk Hükümeti, "新疆维吾尔自治区3年转移300多万农业富余劳动力", *Çin Halk Cumhuriyeti Halk Hükümeti (中华人民共和国人民政府)*, 2008 <http://www.gov.cn/jrzg/2008-04/17/content_947069.htm>.
3. Erkin, "(Peyziavatlı Uygur kızlar Çin'in elayetlerinde çalışmaya zorlandı) پەيزىۋاتلىق ئۇيغۇر قىزلار ئىچكىرى ئۆلكىلىرىدە ئىشلەشكە مەجبۇرى ئېلىپ كېتىلدى", Radio Free Asia, 2006 <https://www.rfa.org/uyghur/xewerler/tepsili_xewer/ichkirige-yotkesh-20061218.html>.

1.2. Çift Dilde Eğitim Politikası

1949 yılında ÇKP güçleri Doğu Türkistan'ı işgal ettikten sonra çift dilde eğitim bahane edilerek bölgede Türkçe kısıtlanmaya ve Çince yaygınlaştırılmaya başlandı. 1950 yılında Çin dili dersi Doğu Türkistan'daki müfredata eklendi. 1959'da Doğu Türkistan'daki tüm yüksek öğretim kurumlarında Çince hazırlık zorunluluğu getirildi. 1964'te ortaokul ve liselerde çift dilde eğitim kararı alındı ve bu karar Doğu Türkistan'ın kuzeyindeki birkaç okulda deneme olarak uygulandı. 1966 yılında Çin genelinde başlatılan Kültür Devrimi sürecinde daha radikal bir adım atılarak Doğu Türkistan'daki tüm okullar kapatıldı. 1976'da Kültür Devrimi sona erince Çince bölgedeki okul müfredatlarında yeniden yer aldı. 12 Eylül 1985 tarihinde Doğu Türkistan'daki tüm ilkokullarda Çince zorunlu ders haline getirildi.[4] 2000 yılından itibaren Uygur öğrenciler içindeki not ortalaması yüksek ve başarılı ortaokul öğrencileri Çin'in iç bölgelerindeki liselere götürülüp askerî disiplin içinde ve ana dillerinden mahrum olarak yetiştirilmeye başlandı. 2006 senesine gelindiğinde, Doğu Türkistan'dan Çin'e götürülen toplam öğrenci sayısı 10.000'i geçmişti.[5]

2004 yılında, ÇKP Xinjiang Komitesi ve Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi Halk Hükümeti, "Çift Dilde Öğretimi Geliştirmeye Yönelik Uygulama Kararı"nı yayımladı. Bu kararla çift dilde eğitimin uygulanması ve bunun için gerekli adımların atılması tüm parti başkanlıkları ve yerel yönetimler tarafından en önemli siyasi görev olarak belirlendi.[6] 2002 yılında üniversitelerdeki fen bilimleri bölümlerinde Uygur Türkçesi müfredattan kaldırıldı ve 2005 senesinde çift dilde eğitimin kapsamı anaokullarına kadar genişletildi. 2008 yılında, politikanın hızlandırılması için ilkokul ve ortaokullarda çift dilde eğitimin daha yoğun bir şekilde uygulanmasına dair yönetmelikler yayımlandı. Bu tarihten itibaren çift dilde eğitim, anaokulundan itibaren anadilde konuşmayı engelleyerek üniversiteye kadar eğitim dilinin tamamen Çince olması için bir araç olarak kullanıldı. Böylece çift dilde eğitim politikası kapsamında Çinceyi müfredata ekleyen Çin yönetimi, pratikte çift dilliliği Çince lehine bozdu. Uygulama sırasında Uygur öğretmenler Çince bilgileri yeterli bulunmadığı gerekçesiyle işten çıkarılarak Çince öğrenmeye zorlandı. Uygur ve Kazak Türkçeleri eğitimden tamamen tasfiye edilirken, uygulamanın kapsamı her geçen gün genişletildi. Tüm bunlar, Çin Halk Cumhuriyeti Özerk Bölge Yasası'nda, "Özerk bölgelerdeki Han Çinlisi olmayan öğrencilere, eğitim kurumlarında kendi dillerinde eğitim yapılmalıdır." ifadesi açıkça yer almasına rağmen hayata geçirildi. Eğitim alanında "Yerel milliyetlerin dili ve yazısını esas

4. Emet Erkin, "Doğu Türkistan'da çift dilli eğitim", içinde *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* (ICANAS 38), 2007 <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/EMET-Erkin-DOĞU-TÜRKİSTAN'DA-ÇİFT-DİLLİ-EĞİTİM.pdf?fbclid=IwAR1Wojz_J2dJGz_5xi27HPrnkW-ZGSKz7jttb--hbR1XB1TSmV-zULOszXg>.

5. Sina, "2010 yılına kadar, Çin'in uzak bölgelerindeki Xinjiang Sınıfların sayısı 20.000'e yükselecek到2010年新疆内高班人数将增加到2万人", 新浪教育, 2006 <http://edu.sina.com.cn/exam/2006-08-21/104251067.html>

6. Wuyouwendang Net, "Xinjiang'daki etnik azınlıklar için iki dilli eğitimin gelişim süreci (新疆少数民族双语教育发展历程综述)", www.51jzrc.cn, 2019 <https://www.51jzrc.cn/show-32-103074-1.html>.

7. Gulcennet Tursuntohti, Abdukahar Abdukerem, ve Kang Jiahua, "Xinjiang Uygurlarının çift dilli eğitiminin gelişim tarihinin kısa bir literatür taraması (新疆维吾尔族双语教育发展历史的简短文献梳理)", 科技视界, 31 (2015) <http://www.cqvip.com/qk/70356a/201531/666339113.html>

alma” (以民文为主) söyleminin yerini “Yerel dillerle Çincenin entegresi” (民汉兼通) daha sonra da “Çinceyi esas alma” (以汉为主) şeklinde gelişti.[7] Bu politika 2017 yılından itibaren tüm kamu alanlarında ve sosyal alanlarda Çincenin tamamen zorunlu hale gelmesiyle uygulamada devam etmektedir.

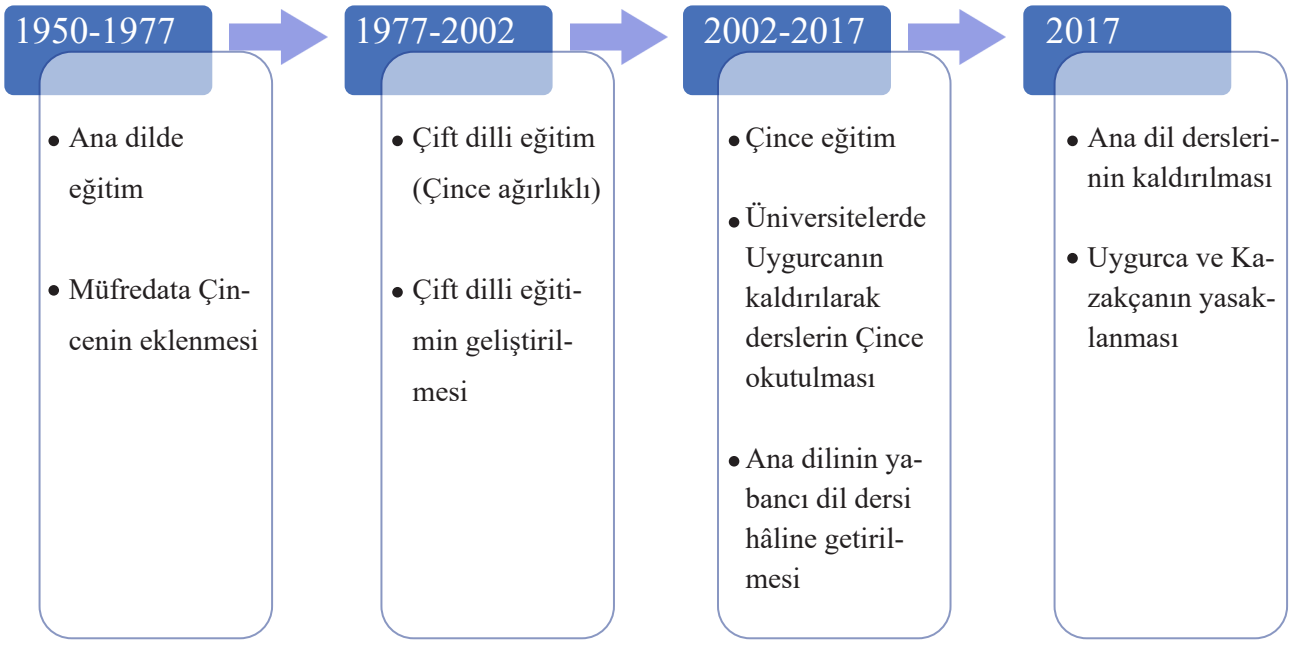

Şekil 1. Doğu Türkistan’da ana dilinde eğitim politikalarının yıllara göre değişimi

Çin yönetiminin bölgesel özerklik konusundaki yasal düzenlemelerinin tam olarak uygulanması için mücadele eden Minzu Üniversitesi öğretim üyesi İlham TOHTİ, 2010’a kadar Doğu Türkistan’da uygulanan çift dilde eğitim hakkında bir araştırma anketi gerçekleştirmiştir. Pekin genelinde eğitim gören Doğu Türkistanlı üniversite öğrencileriyle yapılan bu araştırma anketine göre katılımcıların %95,45’i Doğu Türkistan’da uygulanan çift dilde eğitim uygulamasında Uygurcanın ihmal edildiğine, Uygurca eğitim süresinin büyük ölçüde azaltıldığına ve Uygurcanın kullanım alanının kısıtlanmış olduğuna inanmaktadır. TOHTİ bu araştırmasında, çift dilde öğretim politikası uygulandığından beri Uygurcanın önemini kaybetmeye başladığını, bunun Uygur milli kültürünün gelişimine olumsuz etkisi olacağını, Çinceyi vurgulama ve Uygurcayı saf dışı bırakma pratiğinin Uygur toplumunu kademeli olarak dışlamaktan başka bir şey olmadığını vurgulamıştır.

Eğitim sistemindeki radikal değişiklikler ve ana dilde eğitimin peyderpey ortadan kaldırılması Doğu Türkistan’da büyük bir rahatsızlığa neden olmuştu. Doğu Türkistanlı aydınlar çift dilde eğitim politikasından dolayı ana dillerinin yok olma tehlikesi altında olduğunun farkında olsa da bu politikaya karşı gelenlerin bölücülük ve terörist suçlamasıyla cezalandırılacağını bildiklerinden açık bir muhalefet sergileyememişti.

8. Tohti İlham, “Pekin’deki Uygur üniversite öğrencilerinin Xinjiang’daki çift dilde eğitime yönelik tutumları hakkında araştırma (在京维吾尔族大学生对新疆双语教育的态度调查)”, 维吾尔在线, 2011 <http://uyghurbiz.org/在京维吾尔族大学生对新疆双语教育的态度调查/>

Resim 1: Urumçi'de 3. sınıf Uygur öğrencileri. Kaynak: China News Service, 2009

1.3. Din Politikaları

1949 senesinde Doğu Türkistan'ı işgal eden ÇKP ordusu, 1955'te bölgenin adını Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi olarak değiştirdi. Bu tarih, aynı zamanda Doğu Türkistan'ın bin yıllık Türk-İslam geleneğini devam ettiren tüm medreselerin kapatılmaya ve geçmişe ait tüm izlerin silinmeye başladığı zaman dilimini temsil etmektedir. 1956 senesinde ÇKP'nin yayımladığı bir raporda 1950 yılının başında, yani işgalin ilk yıllarında Doğu Türkistan'da toplam 29.500 adet cami bulunmaktayken, 1978 senesine kadar camiler yıkılmaya devam etmiş ve cami sayısı büyük bir kırılmayla 2.930'a düşmüştür.[9] Çin'de Mao Zedong liderliğindeki Kültür Devrimi'nin başladığı 1966 senesi Doğu Türkistan'da İslâm'ın varlığı açısından bir diğer önemli kırılma noktasıdır. Mao'nun ideolojisinin temel dogmaları, toplumu geleneksel değerlerinden ve bağlarından koparmak, dinî inançlarından vazgeçirmek, yeni tip birey yaratmak ve Doğu Türkistan özelinde Müslüman Türkleri Çinlileştirmek üzerine inşa edilmiştir. Doğu Türkistanlıların en temel hak ve özgürlükleri bu devrimle iyice bastırılırken, Türk-İslam kültürüne ait her şey gericilik ve yobazlık adı altında düşman ilan edilmiş ve bu süreçte yüzlerce mütefekkir ve âlim katledilmiştir. Çin, Doğu Türkistan'daki dinî faaliyetleri iktidar erkinin varlığı için tehdit olarak görmüş ve Müslümanlar yıllarca dinle ilgili faaliyetler veya kültürel yayınlar bahane edilerek hapsedilmiştir. 1990 senesi haziran ve ağustos aylarında Kaşgar'da camilerin ve dinî eğitim veren kurumların kapatılmasına karşı yayımlanan broşürler nedeniyle çok sayıda

9. Xiaoxia Li, "Xinjiang'daki camilerin sayısı ve yönetim politikası (新疆清真寺的数量变化及管理政策分析)", *Dipartment of Sociology of China,* 2017, 40.

Müslüman gözaltına alınmıştır. Bunlardan biri olan Abdul Malik, sadece broşür dağıttığı için 10 Ağustos 1990'da gözaltına alınmış ve "karşı devrimcilik" suçlamasıyla 5 sene hapis cezasına çarptırılmıştır.[10]

Çin yönetimi, her ne kadar -çift dilde eğitim örneğinde olduğu gibi- kültürel bütünleşme ve ulusların dayanışması söylemini dinlendirse de sosyal eşitsizlik ve siyasi baskılar 1990'lardan itibaren Uygurlarla yerleşimci Çinliler arasındaki etnik çatışmaları tetiklemiştir. Soğuk Savaş'ın sona erdiği bu dönemde birçok eski Komünist ülkede demokrasi talepleri yükselirken Çin'deki benzer talepler rejimin sert tepkisiyle bastırılmıştır. Çok geçmeden Doğu Türkistan'da kısmen gevşetilen siyasi haklar ve dinî ibadetlere ilişkin yasaklar yeniden genişletilmiştir.

Bu sürecin devamı olarak 1996 yılında Çin'in öncülüğünde tesis edilen Şangay İşbirliği Örgütü de yereldeki baskı politikalarının bir devamı olarak devreye sokulmuştur. Bağımsız Türk cumhuriyetlerini kontrol altında tutmayı amaçlayan bu politika, "radikal akımlarla mücadele" adı altında bölgesel uyanışın önünü alma çabasından başka bir şey değildir. Bununla birlikte 1990-2000 yılları arasında devlet terörünün artmasından dolayı gerilimin dozu giderek artmıştır. Örneğin, dinî ibadetlerin serbest bırakılması ve nüfus kontrol yasasının iptali için 1997 senesinde Gulca'da yapılan protestolara şiddetle müdahale edilmiş ve bu süreçte çok sayıda sivil hayatını kaybetmiştir.

Resim 2: Namaz kılmakla açıkça alay eden bir duvar yazısında mealen şunlar yazmaktadır: her gün beş vakit namaz kılsan da Allah gökten yemek indirmez.

10. Ahmet Türkoz, "Doğu Türkistan'da insan hakları" (İstanbul Üniversitesi, 1998) <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/32417.pdf>.

1.4. Aile Planlama Politikası

1971'den itibaren zorunlu olarak uygulanan bu politika, 1982'de Çin'in temel ulusal politikası olarak belirlenmiş, aynı yıl aralık ayında Çin anayasasına girmiştir. Çin idaresine göre bu politikanın muhtevası ve amacı, nüfus artışını kontrol etmek ve bunun için geç evlilik, geç doğum, az doğum ve kaliteli doğumu teşvik etmek diye belirlenmiştir.[11] Bu politika her ne kadar Çin'in genelinde yürürlükte olsa da 1986 yılından itibaren Doğu Türkistan'daki demografik yapının değiştirilmesi için bölgede çok daha sert bir şekilde uygulanmıştır. Çin yönetiminin amacı, sadece Doğu Türkistan'daki Uygur nüfusunu azaltmak değil açılan boşluğu sürekli Han Çinlilerinin nüfusuyla doldurmak olmuştur.

Doğu Türkistan genelinde 1986 senesinden itibaren uygulanmaya başlanan aile planlama yasası ile kısırlaştırma ve kürtaj uygulamaları paralel yürütülmüştür. Yasa, özellikle 1990 yılından sonra Doğu Türkistan'da oldukça sıkı bir şekilde uygulanmıştır. 12 Eylül 1992 tarihinde Xinjiang Hükümeti tarafından yayınlanan haberlere göre 1991 yılında sadece Hotan'ın Karakaş ilçesinde 18.700 Uygur kadın ameliyat sonucu çocuk doğurma yeteneğini kaybetmiştir. Kısırlaştırma yöntemleri sadece kadınlara değil erkeklere de uygulanmıştır.[12] Öte yandan, Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı nüfus kontrolü siyaseti nedeniyle milyonlarca kürtaj yapılmıştır.[13] 1990-1991 yıllarında Hotan vilayetinde 7.100 hamile kadına kürtaj yapılmıştır. Tüm bu uygulamalar neticesinde Doğu Türkistan'daki doğurganlık ve nüfus artış oranı 1990'dan itibaren sert bir şekilde düşmeye başlamıştır.[14] Aile Planlama Politikası 2000'li yıllardan itibaren eskisine göre daha sıkı ve daha geniş çapta uygulanmaya başladı ve 2009 Urumçi Katliamından önce halkın sosyal ve aile yaşamını derinden etkilemekteydi. Dolaysıyla 2009 haziran ve temmuz aylarına gelindiğinde Çin'in baskısı yüksek bir dozajla devam etmekteydi.

2. Urumçi'de Neler Oldu?

2.1. Protestoların Fitilini Ateşleyen Olay: Shaoguan Katliamı

21 Mayıs 2009'da 819 Uygur Türkü, Doğu Türkistan'ın Kaşgar iline bağlı Tokkuzak (Kona Şeher) ilçesinden Çin'in Guangdong eyaletinin Shaoguan şehrindeki bir oyuncak fabrikasına çalıştırılmaya götürüldü.[15] Bu tarihten bir ay sonra, 26 Haziran gecesi, fab-

11. Baidu Baike, "Aile Planlama Politikası (计划生育 <基本国策>)", *BaiduBaike* (百度百科), 2021 <https://baike.baidu.com/item/计划生育/608369?fr=aladdin>.
12. Ahmet Türköz, "Doğu Türkistan'da insan hakları" (İstanbul Üniversitesi, 1998) <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/32417.pdf>.
13. Türköz, a.g.e., 1998.
14. Xiaoxia Li, "Xinjiang'daki nüfus değişiklikleri analiz raporu(新疆地区人口变动情况分析报告)", Çin Kaşgar Net (中国喀什网), 2021 <http://m.zgkashi.com/c/2021-01-07/510339.shtml>.
15. Çin Halk Cumhuriyeti Halk Hükümeti, "Guangdong eyaletinin Shaoguan'deki bir oyuncak fabrikasında çıkan grup kavgasında iki kişi öldü.(广东韶关一玩具厂发生群体斗殴事件 已有2人死亡)", 中央政府门户网 *www.gov.cn*, 2009 <http://www.gov.cn/jrzg/2009-06/28/content_1352112.htm>

rikadaki 10 binden fazla Çinli işçi örgütlü bir şekilde bıçak, balta, demir ve tokmaklarla Uygurların kaldığı yatakhaneye baskın yaparak saldırı düzenledi.[16] 26 Haziran gece başlayıp 27 Haziran saat 04:00'a kadar devam eden bu saldırıda Çin medyasına göre Haşimcan Emet ve Sadıkcan Gazi adındaki iki Uygur genç öldü, 81 Uygur işçi ise yaralandı.[17] Fakat görgü tanıklarının anlattıklarına göre ise saldırı sırasında 10'u kadın 20 kişi hayatını yitirirken, olay yerindeki sayıları 20 kadar olan Çin polisi Uygurların öldürülmesine seyirci kaldı.[18] Shaoguan'daki yerel hükümet yetkilileri, Zhu adında bir Çinlinin internette yaydığı "6 Uygur iki Çinli kadına tecavüz etti." şeklindeki yalan haberin olaya neden olduğunu açıkladı.[19] 28 Haziran günü, 3'ü Uygur olmak üzere toplamda 13 kişi gözaltına alındı.[20] 10 Ekim 2009'da Shaoguan savcılığı 3 Uygur ve 4 Çinli aleyhine dava açtı; Çinlilerden birine idam cezası verilirken, bir kişi 7, diğer iki kişi ise 6'şar yıl hapis cezasına çarptırıldı. Uygurlardan Yarmemet İsmail ve Osmancan Ubul'a 6'şar yıl, Yusufcan Turdi'ye ise 5 yıl hapis cezası verildi.[21] Bu üç Uygur'un itirazı 28 Ekim 2010'da Guangdong eyalet mahkemesi tarafından reddedildi ve cezanın infazının devamına karar verildi.[22]

Halihazırda Türkiye'de yaşamakla birlikte 2009 yılında Urumçi'de bulunan Abdurrahman Abduhelil olayla ilgili Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği (ETHR) ile yaptığı mülakatta, 26 Haziran'da Shaoguan'daki fabrikada Çinlilerin Uygurları darp ettiği ve üzerlerine idrarlarını yaptığı görüntüleri internet üzerinden izlediğini ve arkadaşlarından 15 kişinin öldürüldüğünü belirtmiştir. Abduhelil 5 Temmuz'da Şebnem, Diyarim, Selkin ve İntizar gibi web sitelerinin profillerinde siyah renkle "Yastayım" yazıldığını ve sosyal medya üzerinden kendini Uygur hisseden herkesin 5 Temmuz saat 17:00'da Halk Meydanı'nda toplanması gerektiği duyurusunun yapıldığını aktarmaktadır.

16. Cuma, "Shaoguan katliamında saldırıya uğrayan Uygur işçilerle ilk görüşme （شاۋگۇەن قانلىق ۋەقەسىدە ھۇجۇمغا ئۇچرىغان ئۇيغۇر ئىشچىلار بىلەن تۇنجى سۆھبەت）", 2009 <https://www.rfa.org/uyghur/programmilar/insan_heqliri/guangdong-qanliq-weqesi-07022009201547.html>
17. Çin Halk Cumhuriyeti Halk Hükümeti, "Guangdong eyaletinin Shaoguan'deki bir oyuncak fabrikasında çıkan grup kavgasında iki kişi öldü.(广东韶关一玩具厂发生群体斗殴事件 已有2人死亡)".
18. Cuma.
19. World Uyghur Congress, *5 Temmuz Urumçi katliamı:* 60 yıllık Çin zulmünün doruk noktası (7.5 60 :ئۈرۈمچى قىرغىنچىلىقى يىللىق خىتاي زۇلۇمىنىڭ يۇقىرى پەللىسى), 2010 <https://www.uyghurcongress.org/uy/wp-content/uploads/Ürümchi-qirghinchiliqi-60-yilliq-xitay-zulumining-yuqiri-pelliri.pdf>
20. Çin Halk Cumhuriyeti Halk Hükümeti, "Guangdong Kamu Güvenliği Departmanı Xiaoguan'deki toplu çatışma olayında 13 şüpheliyi gözaltına aldı (粤公安部门刑拘13名韶关集体斗殴事件犯罪嫌疑人)", 中央政府门户网 www.gov.cn, 2009 <http://www.gov.cn/jrzg/2009-07/07/content_1359025.htm>.
21. Çin Halk Cumhuriyeti Halk Hükümeti, "Shaoguan'deki 6.26 olayına katılan iki mahkumun ceza hükmü ilk etapta kamuoyuna açıklandı (韶关"6·26"事件涉及的两起犯罪案件一审公开宣判)", 中央门户网 *www.gov.cn,* 2009 <http://www.gov.cn/jrzg/2009-10/10/content_1435236.htm>.
22. World Uyghur Congress.

Resim 3: 26 Haziran'da Shaoguan'deki oyuncak fabrikasında Çinli işçilerin Uygurlara saldırma görüntüleri

2.2. 5 Temmuz: Katliamın Başlangıcı

Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği'ne (ETHR) mülakat veren Uygur genç Abdurahman Satuk Shaoguan olayı hakkında bildiklerini şu şekilde anlatmıştır:

"2009 yılında 21 yaşındaydım ve Urumçi'de bir ayakkabı mağazası işletiyordum. 26 Haziran 2009 tarihinde Guangdong eyaletinin Shaoguan şehrinde çalıştırılmak için zorla götürülen Uygurların Çinliler tarafından gece boyunca dövülerek vahşice öldürüldüğü haberini duydum. Hemen ardından olayla ilgili görüntüleri QQ, Youku (优酷), Selkin ve Diyarım gibi web sayfalarından da izledim. Uygurlar olarak Çin hükümetinin olay ile ilgili bir açıklama yapmasını bekledik ama Çin hükümeti sanki hiçbir şey olmamışçasına sessizliğini korudu. Nihayet Shaoguan'de Çinliler tarafından dövülerek öldürülen Uygurların trajik videoları internette daha fazla paylaşıldıktan sonra hiç kimse suskun kalamadı. Çin hükümetinin bir açıklama yapması, öldürülen masum Uygurların hakkının aranması ve olaya karışan Çinlilerin cezalandırılması talepleriyle bir protesto düzenleneceğini QQ ve diğer sosyal medya platformlarında yapılan duyurularda gördüm ve 5 Temmuz günü ben de protestolara katıldım."

Urumçi'de Milliyet Caddesi'nde küçük bir ayakkabı dükkânı işleten Satuk, ETHR'ye verdiği mülakatın devamında protestonun Urumçi Halk Meydanı'nda başladığını, ellerinde Çin bayrakları taşıyan göstericilerin Cenubi Kovuk'taki Hantengri Camisi'ne yaklaştığında arkadaşı ile onlara katıldığını belirtmiştir. Satuk'un verdiği bilgilere göre protestocular "Bize adalet gerek!" sloganıyla caddelerde yürüyüş yapmış, Çin Tarım Bankası'nın önüne vardıklarında Çin polisi tarafından durdurulmuş. Polisler grubun dağılmasını istediğinde genç bir kız "Hayır, dağılmayacağız. Bizim Uygurlarımız öldürüldü. Bu olay (Shaoguan katliamı) hakkında bir açıklama yapılmalı. Masum Uygurları öldüren Çinliler cezalandırılsın, kanunda belirlenen cezalar uygulansın" diyerek karşılık vermiş. Ancak genç kız polisler tarafından darp edilince öfkelenen kalabalık polislere doğru ilerlemiş, bunun üzerine At Pazarı Caddesi'nin girişindeki Barçuk lokantasının önünde yolları polisler tarafından kesilmiş. Çin polisleri Rabiye Kadir AVM ile Sübhi AVM yakınlarına mevzilenmiş; protestocular ilerledikçe polisler geri çekilmek zorunda kalmış. Saat 16:30 civarında kalabalık daha da çoğalmış. Namaz kılmak ve dükkanını kapatmak için geri dönen Abdurrahman Satuk, işini bitirip tekrar dışarı çıktığında trafiğin durdurularak Sübhi AVM'in önünde polislerin Uygurları göz altına almaya başladığını görünce dükkânına dönerek kapıyı içriden kilitlemiş.

Resim 4: protesto sonrası kaybolan yakınlarının kimliklerini ellerine alarak sokaklara dökülen Uygurlar

Resim 5:protesto sonrası kaybolan yakınını arayan bir Uygur kadın

Resim 6: Sokakta gözaltına alınan Uygur Genç

Bir diğer görgü tanığı Abdullah Yunus'un ETHR'ye verdiği bilgilere göre, 5 Temmuz günü saat 12:00-13:00 civarında insanlar Urumçi Halk Meydanı'nda toplanmaya başlamış. Kendisi işyerinde olduğu için protestoya katılamayan Yunus, saat 17:00 civarında iş çıkışında Dönkövrük'ten geçerken asker ve polislerin protestocuları dövdüğüne şahit olmuş. Yunus'un ifadelerine göre 5 Temmuz akşamı saat 19:00 olduğunda yani gün kararmaya başladığında polisler gösteri yapan insanlara doğru ateş açmaya başlamış. O gece Yunus evinin yakınlarında bulunan iki özel hastaneye çok sayıda ölü ve yaralı Uygur getirildiğini öğrenmiş; Urumçi'de sokağa çıkma yasağı ve olağanüstü hâl ilan edilmiştir.

Resim 7: Çinli polislerin müdahalesi sonrası bayılan Uygur kadın

5 Temmuz Katliamı'nın bir diğer şahidi Abdurrahman Abduhalil ise ETHR'ye verdiği demeçte, protestonun olduğu gece Urumçi sokaklarında tankların ve zırhlı araçların gezdiğini görmüştür. Abduhalil, protestoların Çinli kolluk kuvvetleri tarafından öngörüldüğünü fakat sert bir şekilde müdahale etmek için olayın büyümesinin ve karışmasının beklendiğini, nihayetinde Urumçi'deki At Beygesi Meydanı'nda kanlı olayların yaşandığını şu şekilde anlatmaktadır:

At Beygesi Meydanı bölgesi Urumçi'de Uygurların yoğun yaşadığı bir semttir. Protestoya katılanların yarısına yakını buradaydı ve diğer yarısı Urumçi Halk Meydanı'ndaydı. Ben de bu meydandaydım. Akşam namazı vakti girdiğinde At Beygesi Meydanı semtinin yakınındaki askerî üsten 200'den fazla asker bağırarak caddeye indi. Biz korkmadan orada bekledik. Askerlerin öndeki 3 safına Uygur kökenli askerler, arka sıralarda ise Çinli askerler saf tutmuştu. Başta havaya ateş ederek dağılmamızı istediler, biz de dağıldık. Saat 19:00'da askerler ve polisler evleri aramaya ve vücudunda en ufak bir yara olanları gözaltına almaya başladılar. O semtte bir kesimhane vardı, orada çalışanların giysilerinde ufak bir kan lekesi olanları dahi göz altına aldılar. Mahalledeki 200'den fazla insanı muhtarlık binasının önüne toplayarak iç çamaşırları kalana kadar soyduktan sonra 3 adet 70 no'lu otobüse bindirip götürdüler.

Resim 8: Oğlunu aramak için sokağa çıkan ve tek başına direnen Uygur anne

5 Temmuz günü saat 17:30'dan itibaren Doğu Türkistan'daki tüm internet erişimi ve telefon sinyalleri kesildi. Akşam saatlerinden itibaren polisler önce gaz bombaları atmaya başlamış, ardından gerçek mermilerle insanlara ateş açmıştır. Abdurrahman Abduhalil, 6 Temmuz sabahı At Beygesi Meydanı mahallesinden komşusu olan bir kadının ağlayarak 5 oğlunun öldürüldüğü yönündeki ifadelerine şahit olduğunu, sadece Bulakbaşı'ndan Ak Mescit ve Döngkövrük'e kadar kısa bir mesafede 200'den fazla Uygur'un öldürüldüğünü, bunların çoğunun da genç erkekler olduğunu belirtmektedir.

Resim 9: Kaybolan yakınlarını aramak için sokaklara dökülen Uygurlar

2.3. 7 Temmuz: Çinlilerin Uygur Avı

Görgü tanığı Abdullah Yunus'un ETHR'ye anlattıklarına göre 7 Temmuz'dan itibaren sivil kıyafetli Çinliler Uygurlara saldırmaya başladı, Çinlilerin kaldığı mahallelere yakın bölgelerde lokanta, fırın ve başka işletmeleri bulunan birçok Uygur esnafı dövülerek öldürüldü. Abdullah Yunus'un tanıklık ettiği üzere, Urumçi ÇKP sekreteri Halk Meydanı'nda Çinlilere yaptığı konuşmasında yerleşimci Çinlilerin korunacağı, onların da "düşman" ile mücadele etmesi gerektiğini vurgulayarak Çinlileri adeta kışkırtmıştır. Günümüzde New York'ta ikamet etmekte olan ve 5 Temmuz olayları sırasında Urumçi'de yaşayan Zhou Cheng adındaki bir Çinli Voice of America'nın Çince servisine konuyla ilgili bir röportaj vermiştir, verdiği röportajında 5 Temmuz protestolarından birkaç gün sonra Urumçi'de yaşayan tüm Çinlilerin cep telefonlarına hükümet tarafından halkı kararlılıkla mücadele etmeye çağıran mesaj gönderildiğini, bu mesajın bir yönlendirme amaçlı gönderildiğini dolaysıyla Uygurlara karşı yapılan eylemden dolayı kimsenin sorumlu tutulmayacağının tüm Çinliler tarafından kavrandığını aktarmıştır.[23] Böylelikle 7 Temmuz'dan 9 Temmuz'a kadar sivil kıyafetli Çinliler sokağa dökülerek önüne çıkan Uygurlara saldırmıştır. Günümüzde ABD'de ikamet eden ve 2009 yılında Urumçi'deki İkinci Hastane'nin doktoru olan Tumaris Almas, 7 Temmuz günü Çinli siviller ve askerler tarafından vurulan Uygur gençlerin hastane kapısından içeri alınmadığını, kendisinin sokakta yaralı yatan 5-6 civarındaki Uygur genci kurtarmak için hastaneden çıkmaya çalışırken hastane kapısında nöbet tutan askerler tarafından durdurularak vurmakla tehdit ettiğini belirtmektedir.[24]

Tanık Enver Memet, 6 Temmuz günü eşini Tıp Üniversitesi Hastanesi'ne götürdüğünü, şehrin hiçbir şey olmamış gibi sakin olduğunu belirtmektedir. Ancak öğleden sonra ÇKP'nin Doğu Türkistan Genel Sekreteri Wang Lechuan TV ve radyolarda Uygurlara acımamak gerektiğini söyledikten sonra, 7 Temmuz günü Çinliler sokaklara dökülmüştür. Enver, ikamet ettiği Könçi mahallesine yaklaşık 100 kadar sivil kıyafetli Çinlinin saldırmaya geldiğini; Uygur kadınların evlerin kapısında, erkeklerin ise mahalle sokaklarında nöbet tuttuğunu ifade etmiştir. Mahalleye gelen Çinlilerin saçlarının asker tıraşı olduğunu ve askermiş gibi hareket ettiklerini belirten Memet, bu kişilerin sıradan halk olmaktan ziyade sivil görünümlü özel kuvvet mensupları olabileceğini aktarmaktadır. 7 Temmuz günüyle ilgili bilgi veren Memet, mahallesindeki bir Uygur bakkalın 7 Temmuz sabahı durumdan habersiz bir şekilde meyve-sebze haline gittiğini, sonradan Çinlilerin saldırılarını öğrenerek bir camide saklandığını, bir süre sonra birlikte saklandığı kişilerle camiden çıktığını, ancak mahallesine yaklaşınca Çinliler tarafından dövülerek öldürüldüğünü anlatmaktadır. Memet, kalabalık bir Çinli grubun sokakta devriye gezen Uygur asıllı bir polisi bile

23. "10 yıllık acı, Xinjiang 5 Temmuz olaylarının görgü tanıklarının hatıraları (十年之痛：新疆七五事件目击者的回忆)", erişim 21 Haziran 2022, https://www.voachinese.com/a/xinjiang-july-5th-riot-10th-anniversary-personal-memories-20190705/4989002.html.
24. "10 yıllık acı, Xinjiang 5 Temmuz olaylarının görgü tanıklarının hatıraları (十年之痛：新疆七五事件目击者的回忆)".

yakaladığını, ondan üniformasını çıkartmasını isteyerek onu öldürmeye yeltendiklerine şahit olduğunu belirtmektedir. Memet, yine 7 Temmuz günü Milliyet Caddesi'nde bir esnafın torununun Çinlilerin saldırısına karşı koymaya çalışırken polisler tarafından vurularak öldürüldüğüne ve 8 Temmuz'da Hantengri Camisi'ni yıkmak için gelen 50-60 bin Çinlinin amaçlarına ulaşamadan geri döndüklerine de şahit olmuştur.

Resim 10: Kalabalık Çinlilerin öldürmeye çalıştığı Uygur genç, 7 Temmuz 2009.

Resim 11: 7 Temmuz günü Uygurları avlamak için sokaklara dökülen Çinli yerleşimcilerler

Tanık Abdurrahman Satuk ETHR'ye verdiği mülakatında, Bulak Başı'nda ikamet eden bir arkadaşının Çinliler tarafından bıçaklanarak ağır yaralandığını, Çin hükümetinin olayda yaralananlara tazminat ödeyeceğini açıklamasının ardından tazminat başvurusu için gittiği yerde tutuklandığını; ailesinin yüksek miktarda para ödemesiyle kurtulabildiğini aktarmaktadır.

Bağımsız araştırmacıların olayları araştırması Çin makamları tarafından reddedildiği için 5 Temmuz Katliamı'nın ve devamında vuku bulan olayların detayları, ölen ve kaybolan insanların bilgileri tam olarak bilinmemektedir.

2.4. Katliamdan Sonra Çin'in Bölgedeki Politikaları

Çin makamları 5 Temmuz olaylarını büyük bir ihtilal ve terör eylemi olarak lanse etmiştir. Bunun için 5 Temmuz protestolarının yurt dışındaki Uygurlar tarafından organize edildiği ve protestolara katılanların ise terörist ve Çin devletine karşı gelen vatan hainleri olduğu haberlerini yaymıştır. Vücudunda ufak bir yara tespit edilen kim varsa protestoya katıldığından şüphelenerek hakkında iddianame hazırlanıp hapis cezasına çarptırılmış, çok sayıda insan için yakalama kararı çıkartılmıştır.

Resim 12: 5 Temmuz protestosuna katıldıkları iddia edilerek tutuklanma kararı çıkartılan Uygur gençler

Görgü tanığı Abdurrahman Satuk'un ETHR'ye anlattıklarına göre 5 Temmuz günü MOBESE kameralara yakalanan tüm Uygurlar tutuklanarak 15-18 senelik hapis cezasına çarptırılmıştır. Satuk'un dükkanının yanında demir işi yapan bir genç olayla hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen kamera kayıtlarında sokakta yürürken gözüktüğü için tutuklanarak 18 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Berberlik yapan bir başka Uygur genç de sadece kamerada gözüktüğü için 18 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Bir diğer görgü tanığı Abdurrahman Abduhalil, olaydan birkaç sene sonra tutukluluğu devam eden arkadaşlarını görmek için hapishaneye gittiğinde arkadaşlarının konuşma yetisini kaybettiğini fark etmiştir.

Tanık Abdullah Yunus, ETHR'ye 5 Temmuz Katliamı'ndan sonra Doğu Türkistan'da aşırı baskıcı politikaların geniş çapta uygulandığını, çalıştığı işyerinden iki gencin ortadan kaybolduğunu anlattı. Onun verdiği bilgilere göre katliamdan sonra Urumçi'de Uygurların yaşadığı mahallelerin giriş çıkışları silahlı askerler tarafından kapatılmış ve 10 gün boyunca sokağa çıkma yasağı getirilmiştir.

Tanık Enver Memet, 5 Temmuz olaylarına karıştığı iddiasıyla fişlenen insanların kamu kurumlarında işe alınmadığını ifade etmiştir. Onun anlattıklarına göre, sadece protestoya katılanlar değil şüpheli olan insanların arkadaşları da fişlenmekten kurtulamamıştır.

Resim 13: 5 Temmuz protestolarına katıldıkları iddiasıyla idam cezasına çarptırılan Uygur gençler

5 Temmuz'dan sonra Doğu Türkistan'ın tüm illerinde Çinli asker ve polisler aylarca gövde gösterisi yaptı, televizyonlarda Çin'e karşı gelenlerin akıbetlerinin çok kötü olacağına dair tehdit içerikli bildiriler her gün defalarca okundu.

Resim 14: Gövde gösterisi yapan Çinli askerler

Eylül 2009'da Urumçi'ye döndüğünü belirten Abdurrahman Satuk, Urumçi sokaklarının bomboş olduğunu ve Doğu Türkistanlıların Urumçi'de kalabilmeleri için oturma izni almaları gerektiğini belirtmiştir. 5 Temmuz'dan sonra Urumçi'de kimlik kontrol noktaları çoğaltılmış ve zırhlı araçlar Uygurların yoğun yaşadığı bölgeleri siren sesi çalarak dolaşmaları rutin bir hale gelmiştir. Üstelik Çinli yerleşimcilerin Uygurlara karşı tutum ve tavırları oldukça katılaşmıştır.

Resim 15: Doğu Türkistan'ın diğer vilayetlerinden Urumçi'ye gelen gençler kimlik kontrolleri bitene kadar bu şekilde bekletiliyor. Temmuz 2009

5 Temmuz'dan sonra Çin devlet medyası Uygurlar hakkında kara propaganda kampanyası başlattı. Çin genelinde yürütülen bu kampanyada Uygur toplumunun bölücü ve vahşi insanlar oldukları çok fazla gizlenmeden ifade ediliyordu. Bu algı yönetiminin sonucu olarak Uygurlar gittikleri yerlerde dışlanıyor ve negatif ayrımcılığa maruz kalıyordu. Çin genelinde Uygurlar çok sıkı baskı altında tutuldu. Çin'in resmî televizyon kanallarında sadece 5 Temmuz günü Çinli polislere direnen Uygurların ve olay sırasında yaralanan sivil Çinlilerin videoları defalarca servis edildi. 6 Temmuz günü Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi hükümetinin reisi Uygur asıllı Nur Bekri, Shaoguan olayı hakkında açıklama yaparak Şebnem, Selkin, Diyarim gibi Uygurların kurduğu internet sitelerini toplumsal düzeni bozmak, kin ve nefret uyandırmak, halkı galeyana getirmek suçlarıyla suçladı. Ardından Selkin adındaki web sitesinin yöneticisi Gülmire İmin 5 Temmuz Katliamı'nı organize etmek suçlamasıyla müebbet hapis cezasına çarptırıldı. 2009 senesi Eylül ayına kadar Urumçi'de Uygurlara yönelik faili meçhul cinayetler ve ölüm vakaları artarak devam etti. Çinliler tarafından Uygurlara karşı nefret söylemleri ve mafya örgütlerinin suikastları hat safhaya ulaştı.

5 Temmuz Katliamı'ndan sonra ÇKP yönetimi Doğu Türkistan'daki Çinli yöneticilere yönelik köklü bir görev değişikliğine gitti, bölgeye yeni parti yöneticileri atandı. Tam 15 yıl 7 ay Doğu Türkistan'ı yöneterek "Xinjiang Kralı" adını almış; rüşvet, kanunsuzluk ve yolsuzluk konusunda nam salan ÇKP Doğu Türkistan Sekreteri Wang Lequan ÇKP merkez siyasi bürosunun başkan yardımcılığına atanarak Doğu Türkistan'daki görevine son verildi. 5 Eylül 2009 tarihinde ÇKP genel merkezinin onayıyla günümüzdeki toplama kamplarının ideolojik mimarlarından biri olan Zhu Hailun ÇKP Xinjiang komitesi Urumçi şehri genel sekreterliği görevine atandı. Zhu Hailun göreve geldikten sonra Uygurlara daha sert ve özellikle de aile mahremiyetine müdahale edilmesi gerektiğini savunarak ÇKP'nin Doğu Türkistan politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamaya başladı.[25] 5 Temmuz katliamı Zhu Hailun için deyim yerindeyse bir sıçrama tahtası oldu.

2010 senesi mayıs ayında Pekin'de 5 Temmuz'u konu eden Xinjiang Çalışma Formu yapıldı. Formda Doğu Türkistan'daki meselelerin temelinde ekonomik geri kalmışlığın yattığı, ekonominin kalkınması halinde problemlerin çözüleceği, ortada hiçbir etnik mesele ya da politik hata olmadığı ileri sürülerek, Kaşgar ve Korgas serbest ticaret bölgesi ilan edilerek Çinli şirketler bölgeye davet edildi. Buna paralel olarak daha çok Uygur Türkünün Çin'e götürülüp "istihdam" edilmesi gerektiği, bölgeye daha çok Çinli göçmen getirilerek bölgenin kalkındırılması gerektiği gibi hususlar gazete manşetlerinde yer aldı. Muhalif hareketlerin ise en sert biçimde bastırılması gerektiği vurgulandı. Özellikle Kaşgar'ın kalkınması planı çerçevesinde büyük inşaat şirketleri Kaşgar'a girdi. Ancak devam eden süreçte esas amacın Uygur Türklerinin yoğun yaşadığı geleneksel Türk-İslam mimari yapılarının yıkılması olduğu ortaya çıktı. Yüzlerce yıllık tarihî dokuya sahip Kaşgar mahalleler-

25. Wang Weibo, "Xinjiang'in İnsan Kaynakları Hareketliliğini Okumak 解读新疆人事变动_参考网".

deki yapılar yıkılarak yerlerine gök delenler inşa edildi.

Katliamdan sonra Urumçi'de Uygurların yoğun olarak ikamet ettikleri mahallelere muhtarlık statüsünde özel kontrol ofisleri kuruldu ve bu kontrol ofislerinde 1500'den fazla kişi görevlendirildi.[26] Bu uygulamayla birlikte Uygur ailelerinin daha yakından denetime alınması amaçlanmaktaydı. Bu uygulama daha sonra tüm Doğu Türkistan genelinde uygulandı.

Resim 16: Katliamdan sonraki günlerde kaybolan erkekleri aramak için protesto yapan Uygur kadınlar

5 Temmuz Urumçi Katliamı'ndan sonra Çin Hükümeti tüm Doğu Türkistanlıları potansiyel terörist olarak nitelendirildi ve terörle mücadele bahanesiyle Doğu Türkistanlılara yönelik sistematik gözaltı ve baskıları artırdı. 5 Temmuz Urumçi protestoları, Çin idaresi tarafından Doğu Türkistan'daki baskı politikası için yıllarca bahane olarak kullanıldı. Doğu Türkistan'da insanların inancını en büyük tehdit olarak gören Çin, Urumçi olaylarında da halkın inançları yüzünden protestoya katıldığı kanısındaydı ve bunu açıkça ifade ediyordu, dolaysıyla 2010 yılından itibaren ibadet yerlerine kısıtlamalar artarken, inanç özgürlüklerine yönelik hak ihlalleri artmaya başladı. 2013 yılında "teröre karşı sert darbe" politikasıyla polislere serbestçe ateş etme yetkisi verilirken, 2014 yılının sonunda Aşırılığın 75 Belirtisi[27] adı altında bir liste yayımlanarak dinî ibadetler tümden terör belirtisi olarak belirlendi. 2017 senesinden itibaren ise Nazi tarzı toplama kampları politikasını yürürlüğe sokan Çin yönetimi, milyonlarca insanı toplama kampına almaya başladı. Doğu Türkistanlıların dinî inançlarının yanında kültürel miraslarının yok edilmesi için de kasıtlı ve sistematik faaliyetler başlatıldı. Müslümanlara ait türbeler, mezarlıklar yok edilirken 2017 yılından 2020 yılının sonlarına kadar 16 bin cami "tekrar onarım" bahanesiyle tamamen ortadan kaldırıldı veya İslami tarzdaki mimari ve sembollerden arındırılarak tahrip edildi.[28] 2017 senesinden itibaren Doğu Tür-

26. Weibo
27. cssn.cn, "Xinjiang'da bazı bölgeler 75 aşırı dini faaliyetler hakkında bilgiler öğreniyor, faaliyette bulunanlara rastalnınca polise bildirebilir (新疆部分地区学习识别75种宗教极端活动 遇到可报警)", www.cssn.cn (中国社会科学网), 2014 <http://www.cssn.cn/zjx/zjx_zjsj/201412/t20141224_1454905_1.shtml>.
28. Mustafa Bag, "ASPI Raporu: Doğu Türkistan'da 16 bin cami kısmen tahrip edildi, 8 bin 500 cami yıkıldı", euronews, 2020 <https://tr.euronews.com/2020/09/25/aspi-raporu-dogu-turkistan-da-16-bin-cami-k-smen-tahrip-edildi-8-bin-500-cami-y-k-ld>.

kistanlıların dine veya geleneklere göre evlenmeleri ve cenaze törenleri düzenlemeleri yasaklandı. Doğu Türkistanlılar Ramazan ve Kurban Bayramı, Nevruz Bayramı gibi dinî ve geleneksel bayramları kutlamaktan menedilirken, Çinlilerin geleneksel bayramlarını kutlamaya, domuz eti yemeye ve içki içmeye özendirildi.[29] Genç Doğu Türkistanlı kızlar Çinli erkeklerle evlenmeye zorlanırken, bölge genelinde Uygur kadınlarına yönelik kısırlaştırma faaliyetleri hız kazandı. "İkiz Akraba" projesiyle 1 milyonu aşkın Çinli memur, Doğu Türkistanlı ailelerin evlerine yerleştirilerek aile mahremiyeti ortadan kaldırıldı ve hane içine kadar gözetleme gerçekleştirdi.[30] Uygur Türkçesi tüm okullarda, devlet kurumlarında ve sosyal alanlarda yasaklanmaya çalışıldı. Kuaishou gibi Çin menşeli sosyal medya uygulamaları dahi, Uygur Türkçesi alfabesi ile yayınlanan tüm içeriklere paylaşım engeli koydu. Doğu Türkistan'da 300'ü aşkın aydının yanı sıra çok sayıda din adamı, tüccar, sanatkar ve toplumun önde gelenleri çeşitli suçlama ve iftiradan dolayı tasfiye edilirken, milyonlarca insan suçsuz yere toplama kamplarına gönderildi ve hapse atıldı.[31]

29. "Uygur bölgesinde oruç yasağı görülmedi", Hürriyet.con.tr, 2015 <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/uygur-bolgesinde-oruc-yasagi-gorulmedi-29495715>
Türkistan Press, "Bir Çinli Öğretmenin itirafı: 'Uygurlara domuz eti yediriyoruz'", 2020 <http://turkistanpress.com/page/bir-cinli-ogretmenin-itirafi-uygurlara-domuz-eti-yediriyoruz-/1610>
Long Qiao, "Xinjiang Nevruz Bayramında korumaları arttırdı Uygurların gelenkelerini yasakladı (新疆诺鲁孜节警提升戒备 禁维人习俗波及各单位)", RFA, 2013 <https://www.rfa.org/mandarin/yataibaodao/shaoshuminzu/ql2-03212013104045.html>.
30. Mustafa Bag, "RFA: Doğu Türkistanlı kadınlar, Çinli erkek görevlilerle yatağını paylaşmaya zorlanıyor", euronews, 2019 <https://tr.euronews.com/2019/11/19/dogu-turkistanli-kadinlar-cinli-erkek-gorevlilerle-yatagini-paylasmaya-zorlaniyor>.
Sertaç Aktan, "Rapor: Zorla doğum kontrolü ve kısırlaştırma ile Uygur nüfusu azaltılıyor", euronews, 2020 <https://tr.euronews.com/2020/08/03/rapor-zorla-dogum-kontrolu-ve-k-s-rlast-rma-ile-uygur-nufusu-azalt-l-yor>.
31. Ayyıldız Huri Kaptan, "Çin, Doğu Türkistan'da dil asimilasyonunu hızlandırıyor: Bilgi akışı 'mandarin Çince' olacak", QHA, 2020 <https://qha.com.tr/haberler/cin-dogu-turkistan-da-dil-asimilasyonunu-hizlandiriyor-bilgi-akisi-mandarin-cince-olacak/143373/>.
DUK, "Doğu Türkistan'da 300'den fazla aydın tutuklu", Dünya Uygur Kurultayı, 2019 <https://www.uyghurcongress.org/tr/dogu-turkistanda-300den-fazla-aydin-tutuklu/>.

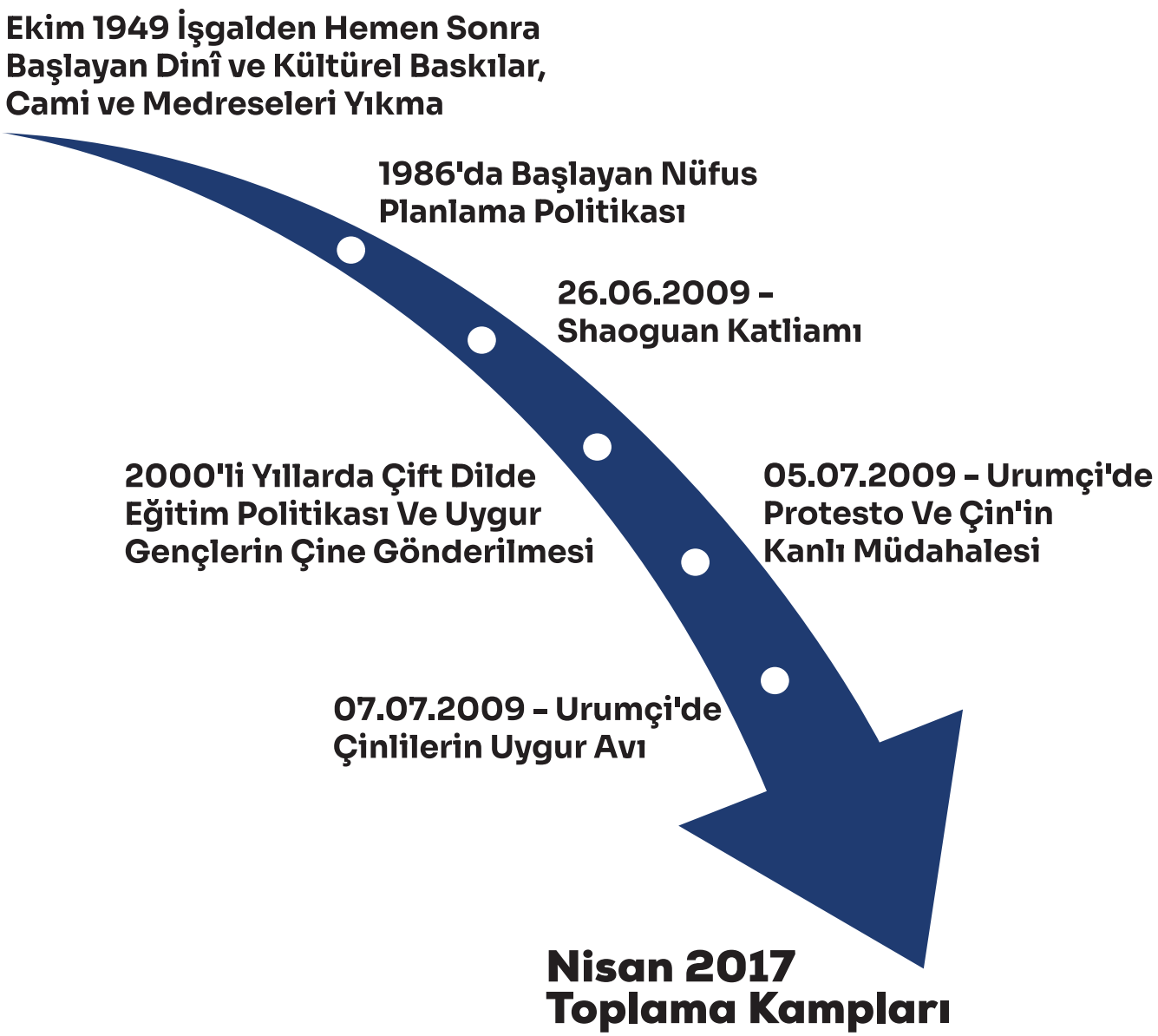

Şekil 2: 5 Temmuz Urumçi Katliamı öncesi ve sonrası Çin'in Doğu Türkistan politikası

2.5. 5 Temmuz'la İlgili Uluslararası Tepkiler

Birleşmiş Milletler: İnsan Hakları Yüksek Komiseri Navi Pillay, olaylarda can kaybı olmasından endişe duyduğunu söyledi.[32]

Amerika Birleşik Devletleri: Beyaz Saray sözcüsü Robert Gibbs, Doğu Türkistan'da yaşanan can kayıpları konusunda Birleşik Devletler'in duyduğu üzüntüyü ve derin kaygıyı dile getirdi. Tarafları sakin olmaya davet etti. ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ABD'nin tüm taraflara itidal çağrısında bulunduğunu bildirdi ve bölgedeki etnik çatışmalardan derin endişe duyduğunu söyledi.[33]

Avrupa Birliği: Çin'in Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi'ndeki olaylardan "derin endişe" duyduğunu ve can kaybını "esefle karşıladığını" bildirdi.[34]

İslam İşbirliği Teşkilatı: Urumçi'deki olaylardan ve "ölçüsüz güç kullanılmasından" derin endişe duyduğunu bildirdi. Örgütten yapılan açıklamada, Çin hükümetine, olayların süratli, etkili ve şeffaf biçimde soruşturulması ve tekrar etmemesi için tüm gerekli önlemlerin alınması ve sorumluların bir an önce yargı önüne çıkarılması çağrısında bulunuldu. Açıklamada, "İslam dünyasının, Çin'den, ülkedeki Müslüman azınlığının sorunlarına, bunların köklerinde yatan nedenlerle mücadele edecek daha geniş bir perspektifle yaklaşmasını beklediği" belirtildi.[35]

Türkiye: Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Urumçi'de yaşanan olayları "adeta soykırım" olarak nitelendirmiş ve olaylar hakkında şunları söylemiştir:

"Yüzlerce insanın öldürüldüğü ve bini aşkın insanın yaralı olduğu bir olay, adeta bir soykırımdır. Herhalde başka bir kelime ifade etmez. Bunu hem bir soydaş olarak hem aynı değerleri paylaşan insanlar olarak söylemek durumundayız. Bir taraftan evrensel değerleri konuşacağız, insan haklarını konuşacağız, öbür taraftan bunlara seyirci kalacağız; bu olacak iş değil."

Erdoğan'ın bu açıklamalarından sonra Dışişleri Bakanlığı'ndan "Çin'in iç işlerine karışmıyoruz" açıklaması da gelmiştir. İtalya dönüşü Esenboğa Havalimanı'nda düzenlenen basın toplantısında Türk makamlarının farklı iki açıklaması hakkındaki soruya Erdoğan şu şekilde yanıt vermiştir:

"Kullandığım ifadeyi bilerek, inanarak kullanıyorum. Dışişleri'ndeki arkadaşlar benim ifademin dışında bir ifadeyi kullanamaz ve kullanmamışlardır. Burada bir yanlışlık olabilir. Şu anda Çin'deki bu olay adeta soykırımdır. Bunu daha farklı şekilde yorumlamanın bir anlamı yok. Biz Çin'in toprak bütünlüğünden yana olduğumuzu hep söylemişizdir. Ama oradaki soydaşlarımızın

32. "Dünyadan tepki yağıyor - Milliyet.com.tr", erişim 19 Haziran 2022, https://web.archive.org/web/20160306110242/http://www.milliyet.com.tr/Guncel/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&KategoriID=24&ArticleID=1115245&Date=08.07.2009&b=Dunyadan tepki yagiyor.
33. "China says over 1,400 arrested for Xinjiang riots | The Jakarta Globe", erişim 19 Haziran 2022, https://web.archive.org/web/20121126055405/http://www.thejakartaglobe.com/afp/china-says-over-1400-arrested-for-xinjiang-riots/316662.
34. "Dünyadan tepki yağıyor - Milliyet.com.tr".
35. Abant İzzet vd., "İnceleme Ortadoğu Analiz Fatih ŞEN", y.y.

da hukukunun korunmasını her zaman bizler talep etmişizdir."[36]

Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Qin Gang, (秦刚) Erdoğan'ın olaylarla ilgili açıklamasının akla ve mantığa uymadığını söyleyerek onu eleştirmiş ve olayda ölenlerin çoğunun Çinliler olduğunu savunmuştur.[37] Üstelik Çin'in resmî gazetesi China Daily, Erdoğan'ın sözlerinin "sorumsuzca" ve "temelsiz" olduğunu belirterek onun bu sözlerinden dolayı özür dilemesini istemiştir.[38]

Çin resmi haber bülteni Xinhua Net de "Türkiye, Çin Hükümetinin Urumçi olayına sebep olanları adalete teslim etmesini umuyor" başlıklı bir haber yayımlamıştır. Haberde Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından 6 Temmuz'da olayla ilgili açıklama yapıldığı ve açıklamada Çin Hükümetinden olayın faillerini adalete teslim etmesini umduğu yazılmıştır.[39] Türk Dışişleri Bakanlığının ilgili açıklamasının tam metni şu şekildedir:

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuzeybatısındaki Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi'nin başkenti Urumçi'de dün (5 Temmuz) meydana gelen olaylarda, edinilen ilk bilgilere göre 140'tan fazla insanın hayatını kaybettiği, 800 kişinin de yaralandığı derin üzüntüyle öğrenilmiştir. Olaylara sebebiyet veren sorumluların en kısa zamanda tespit edilmesini ve adaletin tecelli etmesini bekliyoruz. İstikrarlı ve müreffeh bir ülke olma yolunda hızlı adımlarla ilerleyen Çin Halk Cumhuriyeti'nde bu tür olayların ileride meydana gelmemesi için gerekli tedbirlerin alınacağına inanıyoruz. Yaralılara acil şifa, hayatlarını kaybedenlerin yakınlarına ve başta Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi halkı olmak üzere tüm Çin halkına başsağlığı diliyoruz.[40]

17 Temmuz 2009 Çin'in Sohu Haber Bülteni'nde yayımlanan "Türkiye Başbakanı yalanlarından sorumludur." başlıklı haberde Başbakan Erdoğan'ın "soykırım" yorumu ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Haberde diasporadaki Han Çinlilerinin tehditlere maruz kaldığını ve bunun sorumlusunun Erdoğan olacağı yazılmıştır. Hitap şu şekildedir:

"Soykırım" yalanlarıyla masum Çinliler veya diğer ülkelerin masum sivilleri zarar görürse, bunun getirdiği her damla kandan Erdoğan sorumlu tutulmalıdır."[41]

Amnesty International: Çin Hükümetine olayla ilgili "tarafsız ve bağımsız" soruşturma çağrısında bulunarak "görüşlerini barışçıl bir şekilde ifade ettikleri ve ifade, örgütlenme ve toplanma özgürlüklerini kullandıkları" gerekçesiyle gözaltına alınanla-

36. Milliyet, "Erdoğan: Adeta bir soykırım-", Milliyet, 2009 <https://www.milliyet.com.tr/amp/dunya/erdogan-adeta-bir-soykirim-1116463>
37. BBC, "Çin'den Erdoğan'a tepki", *BBC Türkish,* 2009 <http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/07/090714_chinaturkey.shtml>
38. VOA, "Çin: 'Müslüman Ülkelerle İlişkilerimiz Etkilenmeyecek'", *VOA*, 2009 <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2009-07-14-voa21-88151817/873714.html>
39. Fenghunag Net, "Türkiye, Çin Hükümetinin Urumçi olaya sebep olanları adalete teslim etmesini umuyor (土耳其希望中国政府将乌鲁木齐事件制造者绳之以法)", 凤凰网资讯, 2009 <https://news.ifeng.com/c/7fYPSYhDZYk>
40. "No:115, 06 Temmuz 2009, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin Başkenti Urumçi'de Meydana Gelen Olaylar Hk. / T.C. Dışişleri Bakanlığı", erişim 19 Haziran 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_115_-06-temmuz-2009_-sincan-uygur-ozerk-bolgesi_nin-baskenti-urumci_de-meydana-gelen-olaylar-hk_.tr.mfa.
41. Sohu News, "Türkiye Başbakanı yalanlarından sorumludur (土耳其总理要为自己的谎言负责)", 搜狐新闻, 2009 <http://news.sohu.com/20090717/n265295177.shtml>

rın serbest bırakılması ve suça bulaşanlar varsa da adil yargılanmalarının sağlanması gerektiğini ifade etmiştir.[42]

Human Rights Watch: Çin Hükümetinin bölgedeki politikalar ve olaylarla ilgili bağımsız bir Birleşmiş Milletler soruşturmasına izin vermesi gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca, Çin'in protestolara yanıt verirken uluslararası normlara saygı göstermesi ve yalnızca orantılı güç kullanması gerektiğini de dile getirmiştir.[43]

Sonuç

ETHR olarak tanıklarla yaptığımız mülakatlardan, 5 Temmuz günü meydana gelen protestonun hiçbir grup ya da şahıs tarafından motive edilmediği, sadece 26 Haziran günü Shaoguan oyuncak fabrikasında Çinliler tarafından öldürülen Uygurların hakkını savunmak, adaletin yerini bulmasını talep etmek dışında bir amaç olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Çin yönetiminin protestoları önleyebilecek istihbarat ve polis gücüne sahip olmasına rağmen olayların büyümesini beklediği hatta olayları kışkırttığı, böylece bu olayları kimliklerini korumak isteyen Uygur gençleri ayıklamak için kullandığı açıkça izlenmektedir. Katliamdan 13 yıl geçmesine rağmen 5 Temmuz gecesi ağır silahlarla sokaklarda öldürülen, evlere baskın yapılarak tutuklanan ve kaybolan insanlar hakkında günümüze kadar Çin rejimi tarafından şeffaf bir açıklama yapılmadığı gibi, katliam sonrası herhangi bir uluslararası bağımsız kuruluş tarafından bölgede inceleme dahi yürütülemedi. Dolaysıyla mağdurlar ve mağdur yakınları hukuki yollarla ya da uluslararası medya aracılığıyla derdini anlatma fırsatı bulamadı.

Çin Komünist Partisi iktidarı 1949'dan beri uygulamakta olduğu baskıcı politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan Urumçi protestolarının altında yatan politik, etnik, siyasi ve ekonomik problemleri görmezden gelmiştir. Bu husus Çin'in geleneksel ulus anlayışı ve bu anlayışın komünist otoriter rejimle birleştirilmesiyle yakından ilgilidir. Çin'in geleneksel ulus-devlet düşüncesine hâkim olan "benden olmayanın niyeti kötüdür" anlamındaki 非我族类、其心必以 söylemi Çinlilerin ötekine bakışını izah etmektedir. Buna ilaveten komünizm ve Çin tarzı demokrasi anlayışındaki otoriter yapı, ülkede yaşayanları halk ve düşman olarak ikiye ayırmıştır. Bu bağlamda ÇKP'nin politika ve düşüncesine aykırı her düşünce ve hareket doğal olarak düşman ilan edilip yok edilmektedir. ÇKP'nin ileri sürdüğü Marksist devlet anlayışı ve ulus düşüncesi teorisinde de komünizmin insanlığın geldiği en adil ve son düzen olduğu, sosyalist bir ülkenin komünizme kavuşmasının öncelikle etnik grupların bütünleştirilerek farklılıkların ortadan kalkması ile mümkün olacağını ileri sürmektedir. 5 Temmuz protestolarının Çin devleti tarafından asla kabul edilemez

42. Amnesty İnternational, "China must investigate 156 deaths during protests in Urumqi", *Amnesty İnternational,* 2009 <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2009/07/china-must-investigate-156-deaths-during-protests-urumqi-20090707/>
43. *Human Rights Watch,* "China: Exercise Restraint in Xinjiang", Human Rights Watch, 2009 <https://www.hrw.org/news/2009/07/06/china-exercise-restraint-xinjiang>

ve sert bir şekilde bastırılması gereken olaylar olarak algılanması bu bağlamda anlam kazanmaktadır. 1949'dan bu yana ÇKP yönetiminin sürekli olarak yapageldiği "ulusların barışı, sosyalist milliyetler politikası, azınlıkların hak ve hukukunun korunması, hukukun üstünlüğü ilkesi" propagandaları 5 Temmuz katliamı ve sonrasında yaşananlarla birlikte çökmüştür. Nitekim Çin'in bütün yumuşak söylemleri Doğu Türkistanlılar açısından inandırıcılığını tamamen kaybetmiş ve Çin yönetimi de bu söylemlerinin yerine sert uygulamalar getirmeye başlamıştır. Bu süreçte Han Çinlileri ile Uygur Türkleri arasında büyük bir uçurum baş göstermeye başlamıştır.

Aynı zamanda 5 Temmuz Doğu Türkistan'ın 1949 senesi ÇKP ordusu tarafından işgal edildikten sonra en büyük sivil hak arayışıdır. Çin, Doğu Türkistanlıların ideolojik yapısını değiştirmeye ve korku rejimi ile dayanışma ruhunu baltalamaya çalışsa bile, 5 Temmuz günü sokaklara dökülen insanlar Çin'in beklediğinden daha fazlaydı ve insanlar hak ve hukuku aramakta kararlıydı. Sosyal medyada örgütlenmiş olması ve modern haberleşme ağlarının etkin olarak kullanılmış olması da Doğu Türkistanlıların günümüz dünyası teknolojilerine ayak uydurma arzusunu açıkça ortaya koymuştur. Protestoya katılanlar her ne kadar hak ve hukuk arayışlarında başarı elde edememiş olsalar da bu protesto Uygurlar arasındaki dayanışma ruhunu daha da artırmıştır. 2013 senesi Hotan'ın Kiriye nahiyesinde kış aylarında büyük bir deprem yaşanmış, bunun üzerine Uygurlar kendi aralarında bir sosyal seferberlik başlatmıştır. Çin'in engellemelerine rağmen çok sayıda insan afet bölgesine yardım malzemeleri ulaştırmayı başarmış ve bu dayanışma ruhu tüm Doğu Türkistan'da açıkça hissedilmiştir. 5 Temmuz'da sokaklarda öldürülen ve kaybolan çok sayıda insan Doğu Türkistanlıların gözünde birer kahraman olarak her zaman anılmıştır.

Kaynakça

Aktan, Sertaç, "Rapor: Zorla doğum kontrolü ve kısırlaştırma ile Uygur nüfusu azaltılıyor", *euronews,* 2020 <https://tr.euronews.com/2020/08/03/rapor-zorla-dogum-kontrolu-ve-k-s-rlast-rma-ile-uygur-nufusu-azalt-l-yor>

Amnesty International, *China's anti-terrorism legislation and repression in the Xinjiang Uighur Autonomous region |, Amnesty International,* 2002 <https://www.amnesty.org/en/documents/ASA17/010/2002/en/> [Erişim Tarihi: 08.06.2021]

Amnesty İnternational, "China must investigate 156 deaths during protests in Urumqi", *Amnesty İnternational,* 2009 <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2009/07/china-must-investigate-156-deaths-during-protests-urumqi-20090707/> [Erişim Tarihi: 23.06.2021]

Atayurt, Muhammed Ali, "İki milyon Uygur Türkü çocuk, Çinlileştirme merkezlerinde tutuluyor", *Türkistan Press,* 2019 <http://turkistanpress.com/page/2-milyon-uygur-turku-cocuk-cinlilestirme-merkezinde-tutuluyor/460>

Bag, Mustafa, "ASPI Raporu: Doğu Türkistan'da 16 bin cami kısmen tahrip edildi, 8 bin 500 cami yıkıldı", *euronews,* 2020 <https://tr.euronews.com/2020/09/25/aspi-raporu-dogu-turkistan-da-16-bin-cami-k-smen-tahrip-edildi-8-bin-500-cami-y-k-ld>

———, "Doğu Türkistanlı çocukların tutulduğu toplama kampı gizli kamerada", *euronews,* 2019 <https://tr.euronews.com/2019/01/31/dogu-turkistanli-cocuklarin-tutuldugu-toplama-kampi-gizli-kamerada>

———, "RFA: Doğu Türkistanlı kadınlar, Çinli erkek görevlilerle yatağını paylaşmaya zorlanıyor", *euronews,* 2019 <https://tr.euronews.com/2019/11/19/dogu-turkistanli-kadinlar-cinli-erkek-gorevlilerle-yatagini-paylasmaya-zorlaniyor>

Baidu Baike, "Aile Planlama Politikası (计划生育 <基本国策>)", *BaiduBaike (*百度百科*)*, 2021 <https://baike. baidu.com/item/计划生育/608369?fr=aladdin>

BBC, "Çin'den Erdoğan'a tepki", *BBC Türkish,* 2009 <http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/07/090714_chinaturkey.shtml> [Erişim Tarihi: 22.06.2021]

Çin Halk Cumhuriyeti Halk Hükümeti, "Guangdong eyaletinin Shaoguan'deki bir oyuncak fabrikasında çıkan grup kavgasında iki kişi öldü.(广东韶关一玩具厂发生群体斗殴事件 已有2人死亡)", 中央政府门户网 *www.gov.cn*, 2009 <http://www.gov.cn/jrzg/2009-06/28/content_1352112.htm> [Erişim Tarihi: 08.06.2021]

———, “Guangdong Kamu Güvenliği Departmanı Xiaoguan’deki toplu çatışma olayında 13 şüpheliyi gözaltına aldı (粤公安部门刑拘13名韶关集体斗殴事件犯罪嫌疑人)”, 中央政府门户网 *www.gov.cn,* 2009 <http://www.gov.cn/jrzg/2009-07/07/con-tent_1359025.htm>

———, “Shaoguan’deki 6.26 olayına katılan iki mahkumun ceza hükmü ilk etapta kamuoyuna açıklandı (韶关"6·26"事件涉及的两起犯罪案件一审公开宣判)”, 中央门户网 *www.gov.cn,* 2009 <http://www.gov.cn/jrzg/2009-10/10/content_1435236.htm>

———, “新疆维吾尔自治区3年转移300多万农业富余劳动力”, *Çin Halk Cumhuriyeti Halk Hükümeti* (中华人民共和国人民政府), 2008 <http://www.gov.cn/jrzg/2008-04/17/content_947069.htm>

cssn.cn, “Xinjiang’da bazı bölgeler 75 aşırı dini faaliyetler hakkında bilgiler öğreniyor, faaliyette bulunanlara rastalnınca polise bildirebilir (新疆部分地区学习识别75种宗教极端活动遇到可报警)”, *www.cssn.cn* (中国社会科学网), 2014 <http://www.cssn.cn/zjx/zjx_zjsj/201412/t20141224_1454905_1.shtml>

Cuma, “Shaoguan katliamında saldırıya uğrayan Uygur işçilerle ilk görüşme شاۋگۇەن قانلىق ۋەقەسىدە ھۇجۇمغا ئۇچرىغان ئۇيغۇر ئىشچىلار بىلەن تۇنجى سۆھبەت”, 2009 <https://www.rfa.org/uyghur/programmilar/insan_heqliri/guangdong-qanliq-weqesi-07022009201547.html> [Erişim Tarihi: 08.06.2021]

Doğru Haber, “Çin yönetimi Doğu Türkistan’da 500 bin çocuğu asimilasyon merkezlerine kapattı”, *Doğru Haber,* 2020 <https://dogruhaber.com.tr/haber/700999-cin-yonetimi-dogu-turkistanda-500-bin-cocugu-asimilasyon-merkezlerine-kapatti/>

DUK, “Doğu Türkistan’da 300’den fazla aydın tutuklu”, *Dünya Uygur Kurultayı,* 2019 <https://www.uyghurcongress.org/tr/dogu-turkistanda-300den-fazla-aydin-tutuklu/>

Erkin, “(Peyziavatlı Uygur kızlar Çin’in elayetlerinde çalışmaya zorlandı) پەيزىۋاتلىق ئۇيغۇر قىزلار ئىچكىرى ئۆلكىلەردە ئىشلەشكە مەجبۇرى ئېلىپ كېتىلدى”, *Radio Free Asia,* 2006 <https://www.rfa.org/uyghur/xewerler/tepsili_xewer/ichkirige-yotkesh-20061218 html>

Erkin, Emet, “Çin’in çift dilli eğitim adı altında Uygur Türkçesini yok etme politikası”, *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı,* 2008 <http://www.koksav.org.tr/ebulten/ocak2008/080129_kok-eb_hk-eemet.pdf>

———, “Doğu Türkistan’da çift dilli eğitim”, içinde *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS 38),* 2007 <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/EMET-Erkin-DOĞU-TÜRKİSTAN’DA-ÇİFT-DİLLİ-EĞİTİM.pdf?fbclid=IwAR1Wojz_J2dJGz_5xi27HPrnkW-ZGSKz7jttb--hbR1XB1TSmV-zULOszXg>

Fenghunag Net, "Türkiye, Çin Hükümetinin Urumçi olaya sebep olanları adalete teslim etmesini umuyor (土耳其希望中国政府将乌鲁木齐事件制造者绳之以法)", 凤凰网资讯, 2009 <https://news.ifeng.com/c/7fYPSYhDZYk> [Erişim Tarihi: 23.06.2021]

Gülçehre, "(Çin hükümetinin genç Uygur kızlarını düşük fiyatlarla Çin illerine yerleştirmesinin gerçek amacı nedir?) خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ياش ئۇيغۇر قىزلىرىنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش باھانىسىدا خىتاي ئۆلكىلىرىگە يۆتكەشتىكى ھەقىقىي مەقسىتى نېمە؟",
Radio Free Asia, 2007 <https://www.rfa.org/uyghur/xewerler/tepsili_xewer/xitay-gha-yotkesh-20070116.html>

Human Rights Watch, "China: Exercise Restraint in Xinjiang", *Human Rights Watch,* 2009 <https://www.hrw.org/news/2009/07/06/china-exercise-restraint-xinjiang> [Erişim Tarihi: 23.06.2021]

İzbasar, Nureddin, *Doğu Türkistan Raporu: Geçmişten bugüne dini ve etnik baskılar* (İstanbul, 2020) <https://www.ihh.org.tr/public/news/4/4462/dogu-turkistan-raporu---nurettin-izbasar.pdf>

Kaptan, Ayyıldız Huri, "Çin, Doğu Türkistan'da dil asimilasyonunu hızlandırıyor: Bilgi akışı 'mandarin Çince' olacak", QHA, 2020 <https://qha.com.tr/haberler/cin-dogu-turkistan-da-dil-asimilasyonunu-hizlandiriyor-bilgi-akisi-mandarin-cince-olacak/143373/>

Li, Xiaoxia, "Xinjiang'daki camilerin sayısı ve yönetim politikası (新疆清真寺的数量变化及管理政策分析)", *Dipartment of Sociology of China,* 2017, 40

———, "Xinjiang'daki nüfus değişiklikleri analiz raporu(新疆地区人口变动情况分析报告)", *Çin Kaşgar Net* (中国喀什网), 2021 <http://m.zgkashi.com/c/2021-01-07/510339.shtml>

Lucy Hornby, "China warns citizens in Algeria of al Qaeda threat | Reuters", *Reuters,* 2009 <https://www.reuters.com/article/us-china-xinjiang-idUSTRE56E0KW20090715> [Erişim Tarihi: 23.06.2021]

Mihriban, "Uygur şarkıcı Mirzat Alim gizli bir şekilde öldürüldü (ئۇيغۇر ناخشىچىسى مىرزات ئالىم سىرلىق ھالدا ئۆلتۈرۈلدى)", *Radio Free Asia,* 2009 <https://www.rfa.org/uyghur/xewerler/tepsili_xewer/mirzat-alim-olumi-08242009194813.html> [Erişim Tarihi: 09.06.2021]

Milliyet, "Erdoğan: Adeta bir soykırım -", *Milliyet,* 2009 <https://www.milliyet.com.tr/amp/dunya/erdogan-adeta-bir-soykirim-1116463> [Erişim Tarihi: 22.06.2021]

Orhan Kavuncu, "5 Temmuz 2009 Urumçi Unutulmayacak! - Orhan KAVUNCU", *Türk Ocakları Genel Merkezi,* 2010 <https://www.turkocaklari.org.tr/yazar/orhan-kavuncu/5-temmuz-2009-urumci-unutulmayacak-1677> [Erişim Tarihi: 09.06.2021]

Qiao, Long, "Xinjiang Nevruz Bayramında korumaları arttırdı Uygurların gelenkelerini yasakladı (新疆诺鲁孜节警提升戒备 禁维人习俗波及各单位)", *RFA,* 2013 <https://www.rfa.org/mandarin/yataibaodao/shaoshuminzu/ql2-03212013104045.html>

Safvan Allahverdi, "'Çin, Sincan'ı laboratuvar ve bedava işçilik olarak görüyor'", 2019 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cin-sincani-laboratuvar-ve-bedava-iscilik-olarak-goruyor/1562797> [Erişim Tarihi: 09.06.2021]

Sina, "2010 yılına kadar, Çin'in uzak bölgelerindeki Xinjiang Sınıfların sayısı 20.000'e yükselecek到2010年新疆内高班人数将增加到2万人", 新浪教育, 2006 <http://edu.sina.com.cn/exam/2006-08-21/104251067.html> [Erişim Tarihi: 18.06.2021]

Sohu News, "Türkiye Başbakanı yalanlarından sorumludur (土耳其总理要为自己的谎言负责)", 搜狐新闻, 2009 <http://news.sohu.com/20090717/n265295177.shtml> [Erişim Tarihi: 23.06.2021]

Tohti İlham, "Pekin'deki Uygur üniversite öğrencilerinin Xinjiang'daki çift dilde eğitime yönelik tutumları hakkında araştırma (在京维吾尔族大学生对新疆双语教育的态度调查)", 维吾尔在线, 2011 <http://uyghurbiz.org/在京维吾尔族大学生对新疆双语教育的态度调查/> [Erişim Tarihi: 17.06.2021]

Türkistan Press, "Bir Çinli Öğretmenin itirafı: 'Uygurlara domuz eti yediriyoruz'", 2020 <http://turkistanpress.com/page/bir-cinli-ogretmenin-itirafi-uygurlara-domuz-eti-yediriyoruz-/1610> [Erişim Tarihi: 09.06.2021]

Türkoz, Ahmet, "Doğu Türkistan'da insan hakları" (İstanbul Üniversitesi, 1998) <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/32417.pdf>

Türköz, Ahmet, "Doğu Türkistan'da insan hakları" (İstanbul Üniversitesi, 1998) <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/32417.pdf>

Tursuntohti, Gulcennet, Abdukahar Abdukerem, ve Kang Jiahua, "Xinjiang Uygurlarının çift dilli eğitiminin gelişim tarihinin kısa bir literatür taraması (新疆维吾尔族双语教育发展历史的简短文献梳理)", 科技视界, 31 (2015) <http://www.cqvip.com/qk/70356a/201531/666339113.html> [Erişim Tarihi: 18.06.2021]

United Nations General Assembly, "Report of the Working Group on Arbitrary Detention, A/HRC/22/44", 18935.December (2012) <https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session22/A.HRC.22.44_en.pdf>

"Uygur bölgesinde oruç yasağı görülmedi", *Hürriyet.con.tr,* 2015 <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/uygur-bolgesinde-oruc-yasagi-gorulmedi-29495715> [Erişim Tarihi: 09.06.2021]

VOA, “Çin: ‘Müslüman Ülkelerle İlişkilerimiz Etkilenmeyecek’”, *VOA,* 2009 <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2009-07-14-voa21-88151817/873714.html> [Erişim Tarihi: 23.06. 2021]

Weibo, Wang, “Xinjiang’in İnsan Kaynakları Hareketliliğini Okumak 解读新疆人事变动_参考网”

World Uyghur Congress, *5 Temmuz Urumçi katliamı: 60 yıllık Çin zulmünün doruk noktası (7.5* 2010 ,(ئۈرۈمچى قىرغىنچىلىقى: *60* يىللىق خىتاي زۇلۇمىنىڭ يۇقىرى پەللىسى <https://www.uyghurcongress.org/uy/wp-content/uploads/Ürümchi-qirghinchiliqi-60-yilliq-xitay-zulumining-yuqiri-pelliri.pdf> [Erişim Tarihi: 08.06.2021]

Wuyouwendang Net, “Xinjiang’daki etnik azınlıklar için iki dilli eğitimin gelişim süreci (新疆少数民族双语教育发展历程综述)”, *www.51jzrc.cn,* 2019 <https://www.51jzrc.cn/show-32-103074-1.html>

Xingchi, Li, “(Xinjiang Hükümeti, çiftçiler ve çobanlar için yeni bir istihdam programı yürütme yoluna giriyor) 新疆走出农牧民劳动力转移就业培训新路子”, CCTV.com, 2007

Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği (ETHR), 2019 yılında İstanbul'da kurulmuş kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşudur.

Doğu Türkistanlılar tarafından kurulan ETHR, Doğu Türkistan'da yaşanan hak ihlallerinin, uygulanan baskıcı politikaların ve soykırım sisteminin araştırılması ve gözlenmesi; diasporadaki Doğu Türkistanlılara yönelik hak ihlallerinin ortaya konması amacına hizmet etmektedir.

ETHR, güvenilir kaynaklar ve tanıklıklar temelinde, insan hakları araştırma yöntemlerini kullanarak yaşanan hak ihlallerini rapor haline getirmeyi ve dünya kamuoyunu bilgilendirmeyi hedeflemekte, bu raporları hazırlarken gerçek verileri kullanmaya, abartılı ve sağlıksız bilgilerden kaçınmaya azami ölçüde dikkat etmektedir.

ETHR
DOĞU TÜRKİSTAN İNSAN HAKLARI İZLEME DERNEĞİ
شەرقىي تۈركىستان ئىنسان ھەقلىرى كۆزىتىش جەمئىيىتى
EAST TURKISTAN HUMAN RIGHTS WATCH ASSOCIATION
مرصد تركستان الشرقية لحقوق الإنسان

Karagümrük Mah. Sarmaşık Sok. No:43 Fatih, İstanbul, Türkiye
www.ethrw.org | info@ethrw.org

Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği
Karagümrük Mahallesi Sarmaşık Sokak
No:43 Fatih İstanbul
İletişim: 0212 524 69 99
mail: info@ethrw.org
www.ethrw.org